

УДК 37.013.43

Алла Марчук

РЕАЛІЗАЦІЯ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Соціально-економічні зміни в Україні привели до необхідності модернізації багатьох соціальних інститутів, у першу чергу системи освіти. Приєднання України до Болонського процесу зробило необхідною відповідність національної освітньої системи вимогам світових стандартів, а також забезпечення міжнародного визнання її діяльності: високу якість підготовки фахівців і реальне визнання українських дипломів на міжнародному ринку праці й освітніх послуг.

Головною метою розвитку і модернізації вищої освіти в Україні є досягнення високого рівня якості підготовки випускника вищої школи. У зв'язку з цим особлива увага науковців і практиків зосереджена на проблемі підвищення якості вищої освіти. Дослідження з цієї проблеми вказують на те, що, оцінюючи якість освіти, необхідно враховувати не лише професійну складову, але, головним чином, загальнокультурну, тобто розвиваючу особистість студента, що розвиваються [15, с. 105].

Метою статті є аналіз сутності та значення компетентнісного підходу в підвищенні якості вищої освіти.

Розглядаючи поняття якості вищої освіти, вчені зазначають, що це “сукупність якостей особи з вищою освітою, що характеризує її професійну компетентність, ціннісну орієнтацію, соціальну спрямованість і зумовлює здатність задовольняти як особисті духовні та матеріальні потреби, так і потреби суспільства” [7, с. 1016].

Отже, необхідним є уточнення, а у декотрих випадках і перегляд цілей і завдань підготовки фахівців. Постає питання оптимізації змісту вищої освіти, спрямованої на задоволення потреб суспільства у професіоналах високого рівня, що характеризуються такими значущими якостями, як компетентність, адаптивність, самостійність, творча ініціатива тощо.

Для досягнення високої якості професійної підготовки фахівців, як зазначає Б. Сазонов, виділяють чотири основні цілі вищої освіти у сучасному світі: підготовка до успішного входження на ринок праці, підготовка до життя і вироблення активної життєвої позиції; особистісний розвиток; підтримка широкої бази передових знань [13, с. 11]. Вирішенню цього завдання сприяє впровадження компетентнісного підходу, який лежить в

основі формування єдиного механізму відповідності академічних ступенів і кваліфікацій, отриманих у результаті засвоєння освітніх програм різних країн (Європейська рамка кваліфікацій (ЄРК)).

Підхід, що базується на виділені компетентності як мети професійної підготовки фахівця у вищому навчальному закладі, визначається як компетентнісний. У працях дослідників (В. Болотов, І. Зимня, А. Елліс, Д. Фотс, Ю. Колер та ін.) досить чітко окреслено основні характеристики компетентнісного підходу [5; 8; 10; 17]. Проблеми компетентності як результату освіти розглядаються в зарубіжних і вітчизняних дослідженнях (Дж. Равен, Дж. Боуен, Р. Хайгерті, В. Байденко, В. Болотов, В. Серіков, І. Зимня, А. Хуторський, І. Зязюн, С. Сисоєва, О. Савченко та ін.). Російські вчені (Ю. Татур, Ю. Фролов, Д. Махотін, В. Шадріков та ін.) розробляють варіанти компетентнісної моделі фахівця. Питання реалізації компетентнісного підходу розроблялися вченими П. Гальперінім, І. Якиманською, І. Єрмаковим, О. Савченко, А. Хуторським та ін. У їх дослідженнях простежується зорієнтованість на засвоєння узагальнених знань, умінь, способів діяльності.

Сутність компетентнісного підходу проаналізуємо, виходячи з визначення ключових понять, яких у російській версії компетентнісного підходу два: компетентність і компетенція.

І. Зимня розділяє поняття “компетентність” і “компетенція” на основі “актуальне – потенційне” і робить висновок про обґрунтованість використання терміна “компетентність” (а не “компетенція”) у зв’язку з компетентнісним підходом [9]. Дослідники наводять аргументи на користь поняття компетентність. Згідно тлумачних словників, компетенція – коло питань, на яких хтось добре розуміється, знається, є досвідченим, а компетентність – обізнаність, авторитетність, володіння компетенцією. Науковці вважають, що компетенція – це “зміст” компетентності: ті знання, уміння, навички, досвід, завдяки яким особистість виявляє компетентність. Компетентність як категорію дидактики вони пов’язують із психологічними поняттями “діяльність”.

На основі цього Д. Арсенєв пропонує таке визначення: компетентність – це уміння здійснювати певну діяльність відповідно до висунутих вимог. Структура компетентності згідно такого трактування співвідноситься зі структурою діяльності, тобто з компонентами діяльності: діями й операціями. Щоб виконати дію, обравши для цього необхідну операційну основу, людина повинна вміти це зробити. Таким чином, психологічна категорія “дія” співвідноситься з дидактичними поняттями уміння. Уміння нерозривно пов’язані з іншими елементами змісту освіти: знан-

нями, навичками, досвідом. Ці паралелі приводять дослідників до дидактичного розуміння компетентності як складного (вторинного) вміння здійснювати діяльність відповідно до визначених вимог, що базуються на знаннях, первинних уміннях, навичках, досвіді [3, с. 12-13].

Компетенція (*Competence*) проявляється у готовності (мотивації та особистісних якостях) випускника застосовувати знання, вміння та досвід для успішної професійної або іншої діяльності за наявності проблеми і ресурсів [16, с. 10]. В. Байденко визначає поняття “компетенція” як здатність застосовувати знання, вміння й особистісні якості для успішної діяльності в певній сфері [4]. У наведених визначеннях вчені наголошують на тому, що компетенція має складну компонентну структуру [16, с. 10]:

Знання (*Knowledge*) – це результат засвоєння (асиміляції) інформації шляхом навчання, що визначається певним набором фактів, принципів, теорій і практик у відповідній сфері трудової або навчальної діяльності. Знання можуть бути теоретичними і (або) фактичними. Теоретичні знання – це знання про те, “що, де, коли і як може бути”, а фактичні – це знання про те, “що, де, коли і як уже було”.

Уміння (*Skills*) – це підтвержені (продемонстровані) можливості щодо застосування знань для розв’язання задач. Уміння можуть бути практичними (застосування методик, матеріалів, механізмів, інструментів) і когнітивними (застосування логічного, інтуїтивного, творчого мислення). Практичні вміння полягають у здатності щодо використання знань для досягнення визначеного результату й отримання його. Когнітивні вміння є здатністю продукування нових знань про те, “що, де, коли та як необхідно зробити для досягнення нового результату” та отримати його. Когнітивні вміння виступають свідченням сформованої методологічної культури випускника, тобто оволодіння ним методами наукового дослідження і діяльності.

Досвід (*Experience*) – це стійкі (багаторазово підтвержені) вміння успішно розв’язувати задачі у сфері професійної або іншої діяльності. Набуття досвіду пов’язане з абіліцією (фр. *habile* – майстерний, вправний, умілий) випускника – отриманням ним відповідної кваліфікації.

Узагальнюючи підходи до поняття, вчені виділяють чотири положення, що визначають компетентність [3, с. 14]: компетентність – це складне вміння здійснювати певну діяльність відповідно до визначених вимог; компетентність як складне (вторинне) вміння базується на засвоєних знаннях, первинних уміннях, навичках, досвіді творчої діяльності, досвіді застосування норм емоційно-етичних оцінок, попередньому досвіді відповідної діяльності; компетентність формується, розвивається і вдосконалюється у процесі оволодіння відповідною ді-

яльністю у процесі її здійснення; компетентність знаходиться у низці понять “інформованість – грамотність – компетентність”.

Якщо розглядати компетентності як складні особистісні утворення, що включають інтелектуальні, емоційні та моральні складові, компетентнісний підхід, зазначає Є. Григор’єва, дозволяє зберегти культурно-історичні й етно-соціальні цінності, що робить його особливо цінним для країн Європейського Союзу, які прагнуть до “єдності у різноманітності” (збереження аутентичних національних якостей в інтеграційному процесі) [6].

Ю. Татур виділяє такі складові компетенції [14, с. 24]: гностичний компонент, що характеризує знання студента як основу компетенції; функціональний компонент, що характеризує вміння студента виконувати певні дії; ціннісно-етичний компонент, що спирається на особистісні якості студента і характеризує його ставлення до виконуваної діяльності.

Випускникові будь-якого вищого навчального закладу необхідно розуміти соціальний контекст, що визначає мету, завдання, методи професійної діяльності. Знання місця і ролі своєї професії в житті суспільства, почуття відповідальності щодо здійснення своєї професійної діяльності виступають важливим компонентом фаховості в будь-якій сфері. Перед справжнім професіоналом постає завдання компетентної оцінки соціальних наслідків і перспектив своєї професійної діяльності з позиції безпеки людей, гармонійної взаємодії з природним середовищем.

Сучасне розуміння професіоналізму фахівця включає у себе не лише оволодіння системою наукових знань зі своєї спеціальності й уміннями та навичками професійної діяльності, але й умінням вільно орієнтуватися в інформаційному потоці, обирати соціально безпечні способи розв’язання професійних завдань, знаходити у проблемних ситуаціях оптимальні суспільно прийнятні варіанти [12, с. 42].

Дослідники поділяють компетенції на дві групи: ті, які відносяться до загальних (універсальні, ключові, надпрофесійні), і ті, які можна назвати предметно спеціалізованими (професійними). Як зазначають учені, в умовах прискорених змін і зростання невизначеностей, характерних для сучасного ринку праці, загальні компетенції набувають особливо важливого значення.

У рамках Болонського процесу в Європі на основі Dublin Descriptors прийнято документ “*A Framework for Qualification of the EHEA*”, що описує в загальному вигляді вимоги до кваліфікацій фахівців із вищою освітою й академічним ступенем першого (FC) і другого (SC) циклів [18, с. 283-292]: **знання** (FC: знання, поповнені відносно рівня середньої школи; декотрі знання на рівні передових досягнень у професійній сфері. SC: знання, поповнені відносно рівня першого циклу; знання, що висту-

пають базою для досліджень у професійній сфері); **застосування знань** (FC: застосування знань для вирішення завдань у професійній сфері. SC: застосування міждисциплінарних знань для вирішення складних професійних завдань у змінюваних умовах); **прийняття рішень** (FC: здатність знаходити й інтерпретувати дані для прийняття рішень у професійній сфері з урахуванням соціальних і етичних аспектів. SC: здатність інтегрувати складні знання для прийняття професійних рішень в умовах невизначеності та браку інформації з урахуванням соціальних та етичних аспектів); **комунікація** (FC: здатність до інформаційних, ідеологічних і проблемних комунікацій у професійному середовищі та в аудиторії нефакхівців. SC: здатність до інформаційних, ідеологічних і проблемних комунікацій у професійному середовищі та в аудиторії нефакхівців із чітким і глибоким обґрунтуванням своєї позиції); **навички самоосвіти** (FC: розвинуті навички самоосвіти з високим ступенем автономії. SC: здатність до самоосвіти в умовах повної автономії).

З позиції компетентнісного підходу рівень освіченості визначається здатністю розв'язувати проблемні завдання різної складності на основі набутих знань, більш значущими й ефективними для успішної професійної діяльності стають не відокремлені знання, а узагальнені вміння, що виявляються у готовності вирішувати життєві та професійні проблеми, здатність до іншомовного спілкування, підготовка у сфері інформаційних технологій та ін.

Таким чином, важливим завданням сучасних вищих навчальних закладів є розв'язання питання, пов'язаного з місцем, значенням, обсягом дисциплін гуманітарного циклу. Завданням особистісного розвитку та вдосконалення майбутнього фахівця відповідають гуманітарні дисципліни, які, відповідно, повинні бути присутні у достатньому обсязі як у підготовці бакалаврів, так і в підготовці магістрів.

Як зазначає А. Андреев, живучими є традиції вузького технократизму і недооцінка гуманітарної складової вищої освіти [2, с. 119]. Гуманітарна складова вищої освіти виступає в інформаційному суспільстві невід'ємною частиною професійної культури фахівця. Проблема якості гуманітарної складової вищої освіти стає особливо актуальною у зв'язку з входженням українських вишів у Болонський процес, що висуває вимоги до якості вищої професійної освіти.

Г. Паніна виділяє важливі соціально-особистісні загальнокультурні компетенції, які формуються гуманітарними дисциплінами у вищому навчальному закладі – здатність до соціальної взаємодії, вміння працювати в команді, розв'язувати конфліктні ситуації, готовність нести відповідальність за прийняття ризикованих рішень і відповідати за інших. Гуманітарні дисципліни формують у майбутніх фахівців професійну і соціальну мобі-

льність – готовність до постійної самоосвіти та зміни виду та характеру професійної діяльності. Морально-правові та громадянські компетенції також виступають сферою гуманітарних дисциплін. Навчальні предмети гуманітарного циклу здійснюють відчутний вплив на особистісно-культурний розвиток студента: здатність до рефлексії, саморегуляції, аналізу і переоцінки особистого та професійного досвіду, знання національних традицій, історії, культурного спадку, розуміння психологічних, педагогічних, естетичних, релігійних, соціальних, філософських проблем [12, с. 44].

Групі з контролю за впровадженням Болонського процесу було запропоновано розглянути висновки і рекомендації [11]:

1. Беручи до уваги важливе значення гуманітарних і суспільних наук у навчальній програмі з точки зору формування універсальних компетенцій, а також враховуючи суттєві відмінності в поглядах і правилах, що стосуються кількості кредитів, які призначаються гуманітарним наукам у різних програмах навчання, рекомендовано створити робочу групу з вивчення місця гуманітарних наук у вищій освіті.

2. Як впливає із загального визнання того факту, що програми бакалаврського рівня повинні забезпечувати достатньо широкі компетенції, розробникам програм рекомендовано звертати особливу увагу на міждисциплінарні модулі й модулі, що відображають специфіку сфери. Структура компетенцій, що базується на існуючих дескрипторах, є такою: універсальні компетенції, міждисциплінарні компетенції, компетенції, що відображають специфіку сфери і предметно спеціалізовані компетенції.

Входження України у Болонський процес ініціювало реформування вищої освіти відповідно до завдань розвитку країни та вимог часу, пошук оптимальних способів, засобів і технологій організації та реалізації освітнього процесу. Це досить добре узгоджується з основними положеннями компетентнісного підходу.

На відміну від терміна “кваліфікація”, компетенції включають у себе, крім специфічних професійних знань і вмінь, що характеризують кваліфікацію, такі якості, як ініціативність, готовність до співпраці, здатність до роботи у групі, комунікативні здібності, вміння вчитися, оцінювати, логічно мислити, добирати, аналізувати та використовувати інформацію.

Компетентнісний підхід спрямовано на вдосконалення вищої освіти. Його впровадження, як вважають дослідники, сприятиме вдосконаленню вищої освіти, приведе до нового бачення змісту вищої освіти, її методів та технологій.

Таким чином, формування професійної компетентності майбутнього фахівця у вищому навчальному закладі – це складний процес педагогічного впливу на людину, що набуває певного фаху, результатом якого є ком-

петентність як інтегративна характеристика професійних та особистісних якостей, що відображають рівень знань, умінь і досвіду, достатній для здійснення функцій фахівця згідно професійних стандартів. Для подальшого дослідження проблеми підвищення якості підготовки фахівців із вищою освітою вважаємо за доцільне здійснення аналізу шляхів впровадження компетентнісного підходу до освітнього процесу у вищій школі.

1. *Алисултанова Э. Д.* Компетентностный подход в инженерном образовании : монография / Э. Д. Алисултанова. — [Б. г.] : Издательство “Академия Естествознания”, 2010. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.rae.ru/monographs/114>
2. *Андреев А.* Гуманитарная педагогика в высшей технической школе / А. Андреев // Высшее образование в России. — 2008. — № 6. — С. 119—127.
3. *Арсеньев Д. Г.* Современные подходы к проектированию и реализации образовательных программ в вузе / Д. Г. Арсеньев, А. И. Сурыгин, Е. В. Шевченко. — СПб. : Изд-во Политехн. ун-та, 2010. — 87 с.
4. Болонский процесс: европейские и национальные структуры квалификаций (Книга—приложение 2) / Под науч. ред. д-ра пед. наук, профессора В. И. Байденко. — М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2009. — 220 с.
5. *Болотов В. А.* Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В. А. Болотов, В. В. Сериков // Педагогика. — 2003. — № 10. — С. 37—42.
6. *Григорьева Е. В.* Компетентностный подход в современном высшем профессиональном образовании Франции и России : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Е. В. Григорьева. — Москва, 2006. — 170 с.
7. *Энциклопедія освіти / АПНУ ; відповід. ред. В. Г. Кремень.* — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
8. *Зимняя И. А.* Ключевые компетенции — новая парадигма результатов образования // Высшее образование сегодня. — 2003. — № 5. — С. 23—29.
9. *Зимняя И. А.* Компетентностный подход. Каково его место в системе современных подходов к проблемам образования? (Теоретико-методологический аспект) // Высшее образование сегодня. — 2006 — № 8. — С. 20—26.
10. *Колер Ю.* Обеспечение качества, аккредитация и признание квалификаций как контрольные механизмы европейского пространства высшего образования // Высшее образование в Европе. — 2003. — № 3. — С. 51—58.
11. *Международный семинар “Степень бакалавра: что это такое?” ; Санкт-Петербург, Россия, 25—26 ноября 2004 года The Official Bologna Seminar on “Bachelor’s Degree: What Is It?” ; St. Petersburg, Russia, November 25—26, 2004.* — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.rc.edu.ru/rc/bologna/books/05_148.pdf
12. *Панина Г. В.* К вопросу о компетенциях и статусе бакалавра // Высшее образование в России. 2009. — № 6. — С. 40—46.
13. *Сазонов Б. А.* Болонский процесс: актуальные вопросы модернизации российского высшего образования / Б. А. Сазонов. — М. : МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2006. — 245 с.
14. *Татур Ю. Г.* Как повысить объективность измерения и оценки результатов образования // Высшее образование в России. — 2010. — № 5 — С. 22—31.

15. *Трайнев В. А.* Повышение качества высшего образования и Болонский процесс. Обобщение отечественной и зарубежной практики / *В. А. Трайнев, С. С. Мкртчян, А. Я. Савельев*. — М. : ИТК “Дашков и К*”, 2008. — 392 с.
16. *Чучалин А.* Формирование компетенций выпускников основных образовательных программ // Высшее образование в России. — 2008. — № 12. — С. 10—19.
17. *Эллис А.* Педагогические инновации / *А. Эллис, Д. Фоутс*. — Кострома : КОИПКРО, 1999. — 189 с.
18. *Fordyce D.* The Development of Systems Thinking in Engineering Education: An Interdisciplinary Model // European Journal of Engineering Education. — Vol. 13. — № 3. — 1988. — P. 283—292.

Стаття надійшла до редакції 05.12.2011

А. Марчук

Реализация компетентного подхода в профессиональной подготовке будущих специалистов

В статье раскрывается сущность понятий “компетентность”, “компетентный подход” в системе высшего профессионального образования. На основе анализа литературы по аспектам компетентного подхода в сфере образования описываются дефиниции компетенций, формирование которых позволит повысить качество образования у выпускников вуза. Представлена сущностная характеристика компетентного подхода как парадигмы высшего образования.

Ключевые слова: компетентность, компетентный подход, обеспечение качества образования, качество подготовки специалистов, высшее профессиональное образование.

А. Marchuk

Implementation of the Competence Approach into the Professional Training of Future Specialists

The article reveals the essence of the notions of “competence” and “competence approach” in the system of higher professional education. On the basis of the analysis of scientific literature on the aspects of competence approach in education, the author suggests definitions of competence, formation of which will allow increasing the quality of education of university graduates. The essential characteristic of the competence approach as a paradigm of higher education system is under consideration in the article.

Key words: competence, competence approach, maintenance of education quality, quality of specialists’ preparation, higher professional education.

Рецензент – доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник О. В. Аніщенко